

MARTA GRUSZECKA*, TOMASZ MICHALIK**

PRZYJEMNE MIEJSCA TRUDNEJ PAMIĘCI. O KICZU MARTYROLOGICZNYM NA PRZYKŁADZIE SKANSENU W SZYMBARKU

PRZYTULNA MARTYROLOGIA – WPROWADZENIE

Rozpocznijmy od eksperymentu myślowego¹. Prezes firmy deweloperskiej ma zamiar wybudować na terenie lasu centrum handlowe. Podczas budowy pracujący na terenie obiektu robotnicy natykają się na zakopaną głęboko w ziemi skrzynię. Wezwani przez dewelopera archeolodzy rozkładają bezradnie ręce – skrzynia zawiera unikatową rzeźbę z ołtarza Wita Stwosza. Problem polega jednak na tym, że ktoś złośliwie obłożył znalezisko ładunkami wybuchowymi. Wydaje się, że pozostają jedynie dwa wyjścia z tej sytuacji – wydobyć bombę, niszcząc jednocześnie dzieło sztuki, lub pozostawić tykający ładunek głęboko w ziemi, ukrywając rzeźbę z dala od spojrzeń ludzi przechadzających się po centrum handlowym. Nie chcąc narażać swojej inwestycji na ewentualne zniszczenie, prezes wpada na

* MGR MARTA GRUSZECKA – doktorantka, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Anglistyki, Środowiskowe Studia Doktoranckie w Języku Angielskim: Language, Society, Technology and Cognition.

* MGR TOMASZ MICHALIK – doktorant, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Anglistyki, Środowiskowe Studia Doktoranckie w Języku Angielskim: Language, Society, Technology and Cognition.

¹ Niniejszy eksperyment myślowy nawiązuje do tekstu *Sztuka dla sztuki* zawartego w książce Juliana Baggini *Żuk w pudełku oraz 99 innych eksperymentów myślowych* (przeł. D. Cieśla-Szymańska, Warszawa 2011, s. 269).

pomysł, by zdetonować ładunek znajdujący się w skrzyni, niszcząc jednocześnie bezcenną rzeźbę. Aby jednak uspokoić swoje sumienie, postanawia również, że w jego centrum handlowym powstanie nowa wersja zniszczonego dzieła sztuki. Ponadto będzie ona większa, piękniejsza i bardziej kolorowa. A zatem problem rozwiązany?

Trudność, przed którą stanął prezes, nie stanowi bolączki towarzyszącej tylko biznesmenom. Zagadnienie sensu dzieł sztuki, ich wartości i roli społecznej stanowi przedmiot rozważań filozofów, historyków sztuki czy antropologów kulturowych². Kiedy pytamy zatem o to, czy lepiej zachować oryginalne dzieło sztuki (choć zamknięte i niewidoczne dla innych), czy udostępnić jego (nie zawsze wierną oryginalnej formie) kopię szerokiej publiczności, stajemy u progu dylematów związanych z relacją pomiędzy kiczem a sztuką. Czym różni się zatem zachwyt nad przepiękną kopią od podziwu wyrażanego nad oryginałem?

Kicz określa się różnie: jako chorobę sztuki, jako coś byle jakiego, związanego z masową konsumpcją czy dostarczającego przyjemności niewymagającej głębszej refleksji³. Zjawisko to odnosi się nie tylko do dzieł sztuki, lecz również do innych sfer życia, włączając w to obiekty kształtujące pamięć zbiorową danej społeczności. W niniejszej pracy chcielibyśmy podjąć refleksje nad związkiem kiczu z różnymi formami upamiętniania przeszłości. Czy istnieje zatem zjawisko kiczu martyrologicznego? Co może uczynić upamiętnianie kiczem? Czy przeszłość trudną i bolesną można przedstawiać w przyjemnej formie?

Postawione powyżej pytania stanowią klucz analizy Centrum Edukacji i Promocji Regionu w Szymbarku (CEPR) w województwie pomorskim. CEPR zostało wybrane przez nas jako przykład miejsca, w którym możemy zaobserwować zjawisko kiczu martyrologicznego.

Niniejszy artykuł składa się z trzech części. W pierwszej z nich, odnoszącej się do koncepcji Abrahama Molesa, omawiamy zjawisko kiczu w ujęciu teoretycznym. Część druga zawiera przedstawienie Centrum Edukacji i Promocji Regionu w Szymbarku oraz analizę wspomnianego obiektu w kontekście teorii kiczu. W części trzeciej podjęta zostaje problematyka formy, w jakiej można przedstawiać i upamiętniać trudną przeszłość.

² Na przykład: J. Ranciere, *Dzielenie postrzegalnego. Polityka i estetyka*, przeł. M. Kropiwnicki, J. Sowa, Kraków 2007; *Kiczosfery współczesności*, red. W. Burszta, E. Sekuła, Warszawa 2008.

³ V. Sajkiewicz, *Między jarmarkiem a pop-artem. Ikonografia i poetyka kiczu w polskiej plastyce lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*, w: *Kicz, tandeta, jarmarczność w kulturze masowej XX wieku*, pod red. L. Rożek, Częstochowa 2000, s. 77–82.

I. MIĘDZY SZTUKĄ A NIE-SZTUKĄ – KICZ W UJĘCIU TEORETYCZNYM

W uznawanej za klasyczne już dzieło książce *Kicz czyli Sztuka szczęścia. Studium o psychologii kiczu* Moles wyróżnił pięć zasad kiczu: niedostosowanie, kumulacja, synestezja, przeciętność oraz komfort⁴. Według wspomnianego autora wymienione cechy pozwalają na usytuowanie różnych przedmiotów oraz zjawisk w relacji do zjawiska kiczu.

Pierwsza z zasad, niedostosowanie, odnosi się do funkcjonalnego aspektu przedmiotów. O przedmiocie kiczowatym możemy zatem mówić w sytuacji, kiedy forma obiektu nie jest ściśle związana z jego przeznaczeniem, jest nadmiernie rozbudowana, a tym samym przysłania jego aspekt funkcjonalny. Kumulacja, druga z wyróżnionych zasad, określa zjawisko nagromadzenia niezwiązanych ze sobą elementów lub rzeczy w małej przestrzeni. Według kolejnego wyznacznika przedmioty kiczowate charakteryzuje multisensoryczność (oddziałują one na wiele zmysłów jednocześnie). Zjawisko to opisane zostało przez Molesa jako synestezja. Przeciętność, przedostatnia z wymienionych zasad, związana jest z masowym charakterem przedmiotów kiczowatych – ich mnogość oraz powtarzalność plasują je „w pół drogi do nowości, przeciwstawiając się jednak awangardzie”⁵. Według ostatniej z zasad (komfortu) przedmioty kiczowate, w przeciwieństwie do sztuki, nie stawiają wymagań swojemu odbiorcy. Są zatem łatwe i przyjemne w odbiorze, nie wymagają refleksji czy wnikliwej analizy⁶.

W omawianej pracy zaproponowane zostały również inne podziały. Jednym z nich jest rozróżnienie na sytuacje, działania oraz przedmioty kiczowate⁷. Tym samym warto podkreślić, że kicz odnosić się może nie tylko do pojedynczych przedmiotów, ale również do ich grup, aktów tworzenia, odbiorców czy miejsc⁸.

Bazując na opisanych powyżej założeniach teoretycznych, w niniejszej pracy dokonujemy analizy CEPR w Szymbarku w odniesieniu do zjawiska kiczu w upamiętnianiu przeszłości.

II. CEPR – STUDIUM PRZYPADKU

Ze względu na swój niejednoznaczny status CEPR w Szymbarku, stanowiące przedmiot naszych badań, wymaga szerszego omówienia.

⁴ A. Moles, *Kicz czyli Sztuka szczęścia. Studium o psychologii kiczu*, przeł. A. Szczepańska, E. Wende, Warszawa 1978, s. 76–80.

⁵ Tamże, s. 80.

⁶ Tamże, s. 76–80.

⁷ Tamże, s. 56–57.

⁸ Tamże.

Miejscowość Szymbark zlokalizowana jest w gminie Stężyca (województwo pomorskie), w pobliżu Gdańska. Właścicielem CEPR jest lokalny przedsiębiorca, niemniej warto zwrócić uwagę na fakt, że na oficjalnej stronie obiektu znajdują się również logotypy instytucji publicznych, takich jak: Samorząd Województwa Pomorskiego, Pomorski Urząd Wojewódzki w Gdańsku, Instytut Pamięci Narodowej oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Gdańsku⁹. Szukając informacji o znajdującym się w Szymbarku Centrum, najczęściej spotyka się określenie „skansen”¹⁰. Obiekt sąsiaduje ponadto z firmą produkującą domy drewniane, należącą do tego samego właściciela. Na terenie CEPR, oprócz licznych atrakcji, które zostaną omówione w dalszej części pracy, zobaczyć można również przykładowe domy drewniane znajdujące się w ofercie przedsiębiorstwa.

Miejscowość Szymbark jest jedną z najpopularniejszych atrakcji turystycznych na Kaszubach, według portalu „Gazeta Trójmiasto” liczba odwiedzających CEPR w sezonie sięga około pół miliona¹¹. Do Szymbarku zwiedzających przyciąga nie tylko kultura Kaszub, promowana szeroko w CEPR, ale również obiekty wpisane do księgi rekordów Guinnessa (należą do nich najdłuższa na świecie deska czy największy koncertujący fortepian). Ponadto na terenie centrum znajduje się hotel, restauracja, lokalny browar oraz SPA oferujące kąpiele w piwie¹². Jest to również miejsce rekreacji. Zwiedzający mają możliwość zabawy w parku linowym bądź uczestnictwa w odbywających się na terenie ośrodka imprezach cyklicznych (coroczny Ogólnopolski Zjazd Mikołajów, eliminacje do mistrzostw świata w cięciu drewna, majówka pomorskich przedsiębiorców) lub okazjonalnych¹³.

Szymbark jest również ważnym miejscem na mapie historycznej regionu. Podczas II wojny światowej wielu mieszkańców wsi współpracowało z Tajną Organizacją Wojskową (TOW) Gryf Pomorski, za co część z nich 24 maja 1944 roku została rozstrzelana przez hitlerowców¹⁴. Wydarzenia te upamiętnione zostały na terenie CEPR, gdzie znajduje się rekonstrukcja bunkra Gryfa Pomorskiego oraz pomnik poświęcony wspomnianej organizacji wojskowej. W miejscu tym obcho-

⁹ Centrum Edukacji i Promocji Regionu. Zwiedzanie [online], [dostęp: 20 września 2013]. Dostępny w Internecie: <<http://cepr.pl/index.php/pl/zwiedzanie>>.

¹⁰ Z określeniem CEPR w Szymbarku jako skansenu spotkać się można m.in. na portalach: http://www.na-kaszuby.pl/Ciekawe_miejsca/Szymbark.html [dostęp: 20 września 2013]; <http://www.e-kaszuby.pl/skansen-w-szymbarku.html> [dostęp: 20 września 2013]; <http://sobisz.blogspot.com/2007/08/szymbark-dom-do-gory-nogami-bunkier.html> [dostęp: 20 września 2013].

¹¹ *W Szymborku stanął pomnik niedźwiedzia, który walczył pod Monte Cassino* [online], [dostęp: 20 września 2013]. Dostępny w Internecie: <http://trojmiasto.gazeta.pl/trojmiasto/1,35636,14626473,W_Szymbarku_stanal_pomnik_niedzwiedzia_ktory_walczył.html>.

¹² Centrum Edukacji i Promocji Regionu [online], [dostęp: 21 września 2013]. Dostępny w Internecie: <<http://cepr.pl/index.php/pl>>.

¹³ Centrum Edukacji i Promocji Regionu. Wydarzenia [online], [dostęp: 21 września 2013]. Dostępny w Internecie: <<http://cepr.pl/index.php/pl/wydarzenia>>.

¹⁴ Tajna Organizacja Wojskowa „Gryf Pomorski” [online], [dostęp: 21 września 2013]. Dostępny w Internecie: <http://sitwp.umwp.pl/gryf_pomorski/zal_brunka.htm>.

dzione są oficjalne uroczystości poświęcone pamięci gen. Józefa Dambka, jednego z przywódców lokalnego ruchu oporu. Należy jednak wspomnieć, że na terenie CEPR znajdują się również inne obiekty związane z martyrologią narodu polskiego. Szczególnie wyeksponowana jest problematyka zsyłek na Sybir – wydarzenia te upamiętnia rekonstrukcja łagru sowieckiego, dom sybiraka przywieziony spod Irkucka oraz rekonstrukcja platformy kolejowej wraz z lokomotywą i wagonami używanymi do transportu skazańców. Obiekty te uzupełnia wystawa rysunków oraz zdjęć opatrzonych przypisami historycznymi oraz oryginalnymi wspomnieniami zesłańców. Na terenie skansenu znaleźć można więcej odniesień do różnych wątków polskiej historii, takich jak dom kaszubskich osadników w Kanadzie, zabytki archeologiczne z grodów piastowskich czy też elementy nawiązujące do historii najnowszej – okresu komunizmu.

CEPR Szymbarku, jak można zauważyć z powyższego opisu, jest miejscem tematycznie niejednorodnym, co może powodować dysonans poznawczy u odbiorcy. Na małej przestrzeni skumulowane są bowiem obiekty związane z rozrywką, rekreacją oraz martyrologią, co w naszym rozumieniu mieści się w ramach teoretycznych kiczu i stanowi jego interesujący przykład.

Odnosząc się do opisanych w poprzedniej części zasad kiczu wyróżnionych przez A. Molesę, postaramy się wskazać, które elementy CEPR pozwalają na podjęcie dyskusji nad znaczeniem kiczu w upamiętnianiu martyrologii narodu polskiego.

Rozpoczynając analizę skansenu od zaproponowanej przez Molesę zasady niedostosowania, zauważyć możemy pierwszy problem, mianowicie niejasną funkcję CEPR. Na terenie ośrodka znajdują się zarówno obiekty rekreacyjno-rozrywkowe, jak i poświęcone zadumie i pamięci o trudnych momentach polskiej historii. Pojawia się więc pytanie, jaki jest związek pomiędzy tymi elementami CEPR oraz w jaki sposób wpływają one na funkcję całego kompleksu. Zwiedziwszy zrekonstruowany łagier oraz platformę kolejową służącą do wywozu więźniów na Sybir, odwiedzający skansen może przejść prosto do parku linowego lub wstąpić do browaru, by napić się piwa przy największym koncertującym fortepianie świata. Pomimo iż każdy z tych elementów spełnia właściwą sobie funkcję, to razem, jako części składowe jednego złożonego obiektu, nie tworzą homogenicznej całości, tracąc jednocześnie swój jednostkowy przekaz.

Nagromadzenie dużej liczby różnego rodzaju obiektów odwołuje nas jednocześnie do zasady kumulacji. W przypadku CEPR możemy mówić o tym zjawisku nie tylko w skali makro (w rozumieniu relacji pomiędzy poszczególnymi obiektami), ale również w skali mikro – przypatrując się dokładnie każdemu z elementów z osobna. Przykładem kumulacji w skali makro jest oczywiście nagromadzenie różnych, tematycznie niezwiązanych ze sobą atrakcji. Natomiast za najbardziej obrazowy przykład nagromadzenia w skali mikro może służyć kościółek św. Rafała Kalinowskiego. Jest to drewniany kościół o niewielkiej powierzchni, we wnętrzu którego zgromadzono liczne artefakty, pamiątki z miejsc zapisanych w narodowej historii czy nawet relikwie. Niektóre z tych przedmiotów zostały wkomponowane

w elewację lub konstrukcję budynku. Tym sposobem pod jednym dachem znajdziemy – cytując za stroną internetową Centrum – takie przedmioty, jak:

belka z Kołomyi, z ogrodzenia sowieckiego łagru, z resztkami drutu kolczastego; oryginalne elementy bunkra gryfitów, przekazane przez byłych żołnierzy Gryfa Pomorskiego; 180-letnie ławki z sanktuarium Matki Bożej Królowej Kaszub w Sianowa; ściana prezbiterium zbudowana jest z drewnianych elementów osiemnastowiecznego domu sybiraka; belki z Jasnej Góry, pamiętające obronę Częstochowy w okresie potopu szwedzkiego; ponad trzystuletnie belki z Wyspy Spichrzów w Gdańsku. Poza pamiątkami z drewna, oddającymi ducha całego Centrum, w kościółku znajdują się symboliczne kamienie. [...] m.in.: kamień z pierwszej archikatedry na Wawelu, kamień z pierwszego ołtarza romańskiego z archikatedry w Gnieźnie, kamień z fundamentów siedziby Mieszka I na Ostrowie Tumskim w Poznaniu czy kamienie z fundamentów Zamku Królewskiego w Warszawie. Jest tu także kamień z Giewontu, spod krzyża, do którego podążają najdłuższe w Polsce pielgrzymki¹⁵.

W odniesieniu do rozważań nad martyrologią warto wspomnieć o znajdujących się w kościółku pasiastych ubraniach więźniów z obozu koncentracyjnego Stutthof. Zatem obiekt ten, poprzez kumulację różnych przedmiotów, pasuje bardziej do gabinetu osobowości niż do miejsca kultu religijnego, tym samym zyskując znamiona kiczu.

Mnogość przedmiotów nie jest jedynym problemem, który można zaobserwować na terenie CEPR. Warto wspomnieć o nagromadzeniu bodźców, na które jest wystawiony zwiedzający, co nawiązuje do zasady synestezji, wymienianej przez Molesę jako kolejny z wyznaczników kiczu. Jedną z atrakcji skansenu jest Dom do Góry Nogami, obiekt zbudowany na wzór odwróconej konstrukcji domu. Budowla ta również jest związana z jednym z trudnych okresów w dziejach Polski – symbolizuje absurd komunistycznej rzeczywistości. Ze względu na konstrukcję budynku (podłogi zbudowane pod kątem, meble przykręcone do sufitów) u osoby odwiedzającej to miejsce pojawia się uczucie podobne do stanu upojenia alkoholowego – braku równowagi – co wynika ze sprzecznych wskazówek docierających przez zmysły do mózgu. Dane pochodzące z priopercepcji sugerują normalną grawitację, nie mniej informacje pochodzące ze zmysłu wzroku wskazują, że znajdujemy się w pozycji do góry nogami. Wspomniany rozdźwięk wpływa na nasz zmysł równowagi, w efekcie czego odczuwamy zachwiania. Należy jednak wspomnieć, że na doświadczenie to wystawieni jesteśmy we wnętrzach budynku, na ścianach którego znajdują się obrazy nawiązujące do II wojny światowej, zbrodni komunizmu, represji i walki z sowieckim totalitaryzmem. W takich warunkach odbiór trudnych treści jest zaburzony. Analizując CEPR pod kątem synestezji, można zauważyć, że także w skali makro nagromadzenie bodźców – głośnej muzyki

¹⁵ Centrum Edukacji i Promocji Regionu. Kościółek św. Rafała [online], [dostęp: 21 września 2013]. Dostępny w Internecie: <<http://cepr.pl/index.php/pl/zobacz-obiekty/22-kosciolek-sw-rafala>>.

podczas koncertów i wydarzeń artystycznych, jarmarcznej atmosfery, gwaru innych zwiedzających – może zakłócić przekaz treści martyrologicznych prezentowanych przez część obiektów obecnych na terenie ośrodka.

Ze względu na swój konsumpcyjny charakter CEPR możemy traktować również w kategorii przeciętności. Jest to miejsce w pół drogi między miejscem pamięci a parkiem rozrywki, z jednej strony wyjątkowym ze względu na poruszaną problematykę martyrologiczną, lecz z drugiej strony konsumpcyjnie nieoryginalnym, skierowanym do masowego odbiorcy pragnącego spędzić czas przyjemnie. Opisany dysonans dodatkowo stawia pytanie odnośnie do siły oddziaływania na odbiorcę – czy wychodząc z bunkra Gryfa Pomorskiego, kontynuujemy refleksję nad losami partyzantów, oglądając najdłuższą deskę świata wpisaną do księgi rekordów Guinnessa?

Problemy te ściśle wiążą się z zasadą komfortu, przypisywaną również przez Molesę przedmiotom kiczowatym. Czy zatem CEPR w Szymbarku w ostatecznym rozrachunku ma być przestrzenią umożliwiającą miłe spędzenie czasu, czy raczej obiektem skłaniającym do refleksji i zadumy nad ofiarami XX-wiecznych totalitaryzmów? Niezaprzeczalnie na terenie kompleksu znajduje się wiele elementów nastawionych na dbanie o komfort i wygodę klientów. Nawet same obiekty pamięci zawierają elementy czyniące zwiedzanie ich bardziej komfortowym (przykładowo w bunkrze ustawione są ławki, na których można wygodnie usiąść podczas symulacji bombardowania). Zatem zadowolenie i wygoda klienta zdają się być elementami kluczowymi.

Przedstawione powyżej zasady nie wyczerpują analizy CEPR w kontekście teorii kiczu. Konieczne wydaje się zwrócenie uwagi na wydarzenia mające miejsce na terenie omawianego kompleksu. Podobnie jak w przypadku obiektów znajdujących się w CEPR (oraz ich skrajnie różną naturą), wydarzenia odbywające się na terenie skansenu cechuje ogromna różnorodność, co dodatkowo potęguje odczucie dysonansu. Do wydarzeń cyklicznie odbywających się w CEPR należą zarówno imprezy o naturze rozrywkowej (np. Ogólnopolski Złot Mikołajów), jak również uroczystości upamiętniające wydarzenia historyczne, takie jak odbywający się zaledwie trzy miesiące wcześniej Światowy Dzień Sybiraka¹⁶. Zaobserwować można również kontrast pomiędzy CEPR jako miejscem uroczystości religijnych a przestrzenią świecką wykorzystywaną do organizacji wesel, majówek czy wydarzeń artystycznych. Wszystkie te sytuacje można odnieść do typologii wyróżniającej przedmioty, działania i sytuacje kiczowate.

Reasumując, nie tylko w przedmiotach znajdujących się na terenie CEPR można odszukać cechy kiczu, lecz również w działaniach podejmowanych na terenie kompleksu dojrzeć można przejawy kiczowatości.

¹⁶ Centrum Edukacji i Promocji Regionu. Wydarzenia [online], [dostęp: 23 września 2013]. Dostępny w Internecie: <<http://cepr.pl/index.php/pl/wydarzenia>>.

III. BYLE JAKA PAMIĘĆ?

Występowanie zjawiska kiczu w procesie prezentowania treści martyrologicznych jest związane z trzema zasadniczymi problemami: rolą autentyczności w upamiętnianiu tragicznej przeszłości, podmiotów upoważnionych do aktów upamiętniania oraz samych form upamiętniania.

Problem autentyczności w kiczu martyrologicznym możemy zaobserwować w analizowanym przez nas Centrum Edukacji i Promocji Regionu w Szymbarku. Jeśli przeanalizujemy elementy CEPR poświęcone problematyce zsyłek na Sybir, możemy dostrzec problem braku związku tych obiektów z głównymi założeniami kompleksu. Ze względu na nazwę „Centrum Edukacji i Promocji Regionu” wydawać by się mogło, że głównym celem ośrodka jest przedstawienie historii lokalnej. Dom sybiraka oraz kolej wywożąca zesłańców w głąb Rosji mają jednak niewiele wspólnego z przeszłością Kaszub. Nieautentyczność związana jest zarówno z nieadekwatnością miejsca, w którym jest prezentowana problematyka martyrologiczna, jak i z samymi przedmiotami mającymi to zagadnienie przedstawiać. O ile paradoksalnie w przypadku domu sybiraka możemy powiedzieć, że autentyczność samego obiektu została zachowana (został on przywieziony z Syberii i ponownie złożony w Szymbarku), o tyle rekonstrukcja łagru (dokonana na podstawie oryginalnych planów, lecz ze współczesnych materiałów) budzić może kontrowersje. Pojawić może się pytanie, jaki jest cel rekonstruowania takich miejsc, szczególnie na ograniczoną skalę. Czy równie łatwo wyobrażamy sobie rekonstrukcję obozu koncentracyjnego lub jednego baraku umieszczonego na terenie skansenu o zupełnie innej tematyce? Również w odniesieniu do historii lokalnej przedstawionej na terenie CEPR możemy zauważyć problem nieautentyczności. Choć historia TOW Gryf Pomorski ściśle związana jest z rejonem Szymbarku, należy zauważyć, że w miejscowości tej znajdują się dwa miejsca pamięci poświęcone tej organizacji. Pierwszy z pomników, postawiony z inicjatywy lokalnego samorządu, jest umieszczony na terenie publicznym, przy drodze wiodącej do CEPR Szymbark. Upamiętnia on dziesięciu mieszkańców Szymbarku i okolicy rozstrzelanych przez hitlerowców¹⁷. Został postawiony w miejscu, w którym dokonano egzekucji. Drugi z pomników znajduje się na terenie CEPR Szymbark. Dedykowany jest bohaterom TOW Gryf Pomorski, której członkami byli m.in. zamordowani mieszkańcy Szymbarku. Zatem na terenie jednej miejscowości mamy dwa miejsca pamięci dotyczące tej samej organizacji wojskowej. Co interesujące, pomnik znajdujący się na terenie CEPR jest często odwiedzany przez prominentnych polityków, jak np. przez byłego prezydent RP Lecha Wałęsę przy okazji różnych uroczysto-

¹⁷ Z wyglądem pomnika można zapoznać się na stronie: http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Szymbark_-_Zak%C5%82adnicy_Szymbarscy_%28pomnik%29.JPG [dostęp: 22 września 2013].

ci¹⁸. Odnosząc się do problematyki kiczu w upamiętnianiu trudnej historii, możemy zauważyć zatem, że takie cechy obiektów kiczowatych, jak niedostosowanie, nagromadzenie czy przeciętność sprawiają, że tego typu miejsca trudno jest nazwać miejscami pamięci w tradycyjnym sensie, tym samym ich autentyczność zostaje zakłócona.

Zjawisko „podwójnego” upamiętnienia, z którym mamy do czynienia w przypadku pomników TOW Gryf Pomorski znajdujących się na terenie Szybarku, odwołuje nas do problemu depozytariuszy pamięci. Czy tylko państwo może dysponować monopolem na tworzenie miejsc pamięci? Czy obiekt mający na celu upamiętnienie trudnej przeszłości znajdujący się w rękach prywatnych może aspirować do miana miejsca kształtującego pamięć zbiorową? W przypadku CEPR w Szybarku odwiedzanego przez prawie pół miliona osób w sezonie wakacyjnym nie sposób nie zauważyć możliwości, jakie daje to miejsce w promowaniu historii. Choć prawdopodobnie duży procent zwiedzających nie udaje się do Szybarku celem poznania historii Gryfa Pomorskiego czy sybiraków, warto zauważyć jednak, że uzyskują oni taką sposobność, przebywając na terenie CEPR. Można więc postawić tezę, że kicz niesie ze sobą nowe możliwości w sposobach docierania do masowego odbiorcy. Rodzi się pytanie, czy lepiej postawić pomnik przy nieuczęszczanej leśnej drodze, gdzie od czasu do czasu mijać go będą jedynie miejscowi, czy też lepiej postawić taki monument na terenie parku rozrywki, gdzie mijać go będą tłumy?

Kolejnym problemem wydaje się sama forma upamiętniania. Czy monument znajdujący się w sąsiedztwie miejsc rozrywki ma mniejszą wartość w kontekście kształtowania pamięci zbiorowej niż pomnik ufundowany przez państwo? W pytaniach o relację pomiędzy kiczem a pamięcią należy zwrócić uwagę na rozróżnienie pomiędzy treścią upamiętnianą, aktem upamiętniania i intencją towarzyszącą temu aktowi. Czy jedyna droga upamiętniania tragicznych wydarzeń wiedzie przez powagę, smutek i zadumę? Czy ta sama treść może być równocześnie przekazywana w formie przyjemnej i „przytulnej”? Jeśli rozpatrywać ten problem w kontekście intencji aktu upamiętniania, w obydwu przypadkach intencja może być taka sama, jedynie forma przekazu będzie się różnić. Kicz może więc prowadzić nie do wypaczenia wątków martyrologicznych, lecz do ułatwienia procesu poznawania trudnej historii. Przyglądając się przypadkowi, jakim jest Centrum Edukacji i Promocji Regionu w Szybarku, można zauważyć alternatywę dla konwencjonalnych sposobów upamiętniania bolesnej historii.

¹⁸ Przykładowo podczas tegorocznych obchodów Dnia Sybiraka CEPR gościł takie osobistości, jak: prezydent Lech Wałęsa, abp Tadeusz Gocłowski czy abp Jan Paweł Lenga. Patrz: B. Gruba, *Szybark. Wałęsa i Gocłowski na święcie Sybiraków*, „Kartuzy Info” [online], 17 września 2013, [dostęp: 23 września 2013]. Dostępny w Internecie: <<http://kartuzy.info/wiadomosc,16847,Szybark-Walesa-i-Goclowski-na-swiecie-Sybirakow.htm>>.

ZAKOŃCZENIE

Związek kiczu z treściami dotyczącymi martyrologii naszego narodu wywołuje wiele problemów. Z jednej strony kontrast pomiędzy poważną problematyką historyczną a łagodną i przyjemną formą przedmiotów kiczowatych prowadzić może do negatywnej oceny takich praktyk. Wywoływanie u odbiorców (tak jak ma to miejsce w przypadku skansenu w Symbarku) skrajnych odczuć, radości i smutku, może ograniczać odbiór treści historycznych. Kicz w relacji do bolesnej historii może jednak przynosić pewien przełom dyskursywny. Pamięć w przeciwieństwie do dzieł sztuki niekoniecznie musi być traktowana jako dobro przynależne niektórym. Kicz więc jest nie tyle, jak ma to miejsce w relacji do sztuki, „przeciwnikiem” pamięci, ale może wpływać na jej umasowienie, budować nowe sposoby przeżywania czy łamać schematy narzucane przez dyskurs państwowy. Zatem zjawisko kiczu martyrologicznego można postrzegać nie tylko jako brak smaku w dyskusji o przeszłości, lecz również jako nową formę upamiętniania. Kicz tym sposobem nie tyle jest elementem, który należy wykorzeniać z dyskursu pamięci, co zjawiskiem stwarzającym nowe możliwości w promowaniu treści historycznych. Zaproponowane przez nas we wstępie niniejszego artykułu określenie „przytulna martyrologia” oznacza zatem nie tylko martyrologię obłaskawioną i podaną w złagodzonej formie, ale również szersze zjawisko odnoszące się do roli osób prywatnych w tworzeniu takiego rodzaju przekazu, grup wytwarzających zapotrzebowanie na „obłaskawioną” wersję przeszłości czy zagadnienie umasowienia pamięci.

BIBLIOGRAFIA

- Baggini J., *Żuk w pudełku oraz 99 innych eksperymentów myślowych*, przeł. D. Cieśla-Szymańska, Warszawa 2011.
- Burszta W., Sekuła E. [red.], *Kiczosfery współczesności*, Warszawa 2008.
- Moles A., *Kicz czyli Sztuka szczęścia. Studium o psychologii kiczu*, przeł. A. Szczepańska, E. Wende, Warszawa 1978.
- Ranciere J., *Dzielenie postrzegalnego. Polityka i estetyka*, przeł. M. Kropiwnicki, J. Sowa, Kraków 2007.
- Sajkiewicz V., *Między jarmarkiem a pop-artem. Ikonografia i poetyka kiczu w polskiej plastyce lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych*, w: *Kicz, tandeta, jarmarczość w kulturze masowej XX wieku*, pod red. L. Rożek, Częstochowa: 2000, s. 77–82.

NETOGRAFIA

<http://e-kaszuby.pl/skansen-w-szymbarku.html> [dostęp: 20 września 2013]. <http://sobisz.blogspot.com/2007/08/szymbark-dom-do-gory-nogami-bunkier.html> [dostęp: 20 września 2013]. http://na-kaszuby.pl/Ciekawe_miejsca/Szymbark.html [dostęp: 20 września 2013]. <http://cepr.pl/index.php/pl/> [dostęp: 21 września 2013]. <http://cepr.pl/index.php/pl/wydarzenia> [dostęp: 23 września 2013]. <http://cepr.pl/index.php/pl/wydarzenia> [dostęp: 21 września 2013]. <http://cepr.pl/index.php/pl/zobacz-obiekty/22-kosciolek-sw-rafala> [dostęp: 21 września 2013]. <http://cepr.pl/index.php/pl/zwiedzanie> [dostęp: 20 września 2013]. <http://kartuzy.info/wiadomosc,16847,Szymbark-Walesa-i-Goclowski-na-swiecie-Sybirakow.htm> [dostęp: 23 września 2013].

Streszczenie

Abraham Moles w klasycznej już pracy *Kicz czyli Sztuka szczęścia* wyróżnił niedostosowanie, kumulację, synestezję, komfort oraz przeciętność jako główne cechy definiujące kicz. W odniesieniu do tej propozycji w niniejszej pracy podjęta zostaje refleksja nad rolą kiczu w przedstawianiu polskiej martyrologii na przykładzie skansenu w Szymbarku. W artykule w sposób szczególnie omówiona zostaje problematyka kontrastu pomiędzy rozrywkowym charakterem Centrum Edukacji i Promocji Regionu w Szymbarku a prezentowanymi na terenie tego kompleksu treściami martyrologicznymi. W pracy podjęte zostaje również zagadnienie możliwości wykorzystania zjawiska kiczu w tworzeniu nowych form reprezentacji przeszłości.

Słowa kluczowe: kicz, martyrologia, upamiętnianie

MEMORIAL SITES TURNED PLEASANT.
THE OPEN-AIR MUSEUM CEPR IN SZYMBARK
AS AN EXAMPLE OF MARTYROLOGICAL KITSCH

Summary

In his classic book, *Psychologie du Kitsch*, Abraham Moles proposes five general features characterizing kitsch: adaptation, cumulation, synesthesia of perception, mediocrity and comfort. These theoretical proposals are employed in the present study to reflect on the role of kitsch in representing martyrological themes in Polish history. This work is a case study analysing the open-air museum CEPR in Szymbark (Poland) as an example of a complex structure, where entertainment and commemoration clash and blend. Moreover, this work seeks possibilities of using kitsch in novel ways – in commemoration and representation of a nation's traumatic past.

Keywords: kitsch, martyrology, commemoration

